

Yazarın Dilini Anlayamamak

Prof. Dr. Hamza ZÜLFİKAR

Fakülteadaki derslerim sırasında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri sık sık “Yazarın dilini anlayamıyorum.” biçiminde şikâyetle bulunurdu. Bu şikâyetleri Türkçe Kompozisyon derslerinde de öğrencilerden duyardım. Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Yaban* adlı eserini okumaları için öğrencilere ödev olarak vermiştim. Söz varlığını geliştirmek yanında amacım, bu eseri okumakla yakın tarihimizdeki olaylardan öğrencilerin haberdar olmalarını istemektir. Örnek olarak Falih Rıfkı Atay’ın *Zeytinadağı* adlı eserini okumaları için yaptığım öneride de bu yakınmayla karşılaşmıştım. Genel olarak anlamı bilinmeyen bir kelimenin ne anlama geldiğini araştırmak, sözlüklere bakmak öğrencilerin işine pek gelmiyordu.

Zeytinadağı adlı eserde de yakın tarihimizle ilgili ibret tabloları var. Üniversite gençliğinin bu tür eserlerle Cumhuriyet Dönemine nasıl geldiği, ne gibi zorlu engellerden geçtiği konusunda bilgilenmesini bekliyordum. Bütün çabalarıma rağmen doyurucu bir sonuç aldığımı söyleyemem. Şimdi aradan yıllar geçti, gördüğüm manzara çok daha ürkütücüdür.

Vaktiyle kaleme alınmış, edebî değeri yüksek ürünler, içerdikleri kelimelerden dolayı yeni kuşaklarca anlaşılmasız oldu. Bir zamanlar halkın kolaylıkla okuması için pek çok hikâye, fıkra yazan Ahmet Mithat’ın eserlerine karşı duyulan ilgisizlik bunun bir örneğidir. Aynı yolda giden Ahmet Rasim’in dili de eskimiş sayıldı. Tevfik Fikret’in şiirleri anlaşılır olmaktan uzaklaştı. Daha sonraki yıllarda Ruşen Eşref Üneydin, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Abdülhak Şinasi Hisar, Ercüment Ekrem Talu, Orhan Seyfi Orhon, Refik Halit Karay, Peyami Safa gibi Cumhuriyet Dönemi Türk klasik eserlerini ortaya koyanların dili de bu eskilikten nasibini aldı. Kısaca özleşen dilin karşısında edebiyatın dili eskidi.

Yaşanan bu durum üzerine yayınevleri birtakım uygulamalara girişti. Örnek olarak benim de ilgiyle okuduğum ve okunmasını istediğim Refik Halit Karay’ın *Üç Nesil Üç Hayat* adlı eserini basan İnkılâp yayınevi, bugün için bilinmeyen kelimelerin sayfa altında anlamlarını vererek daha çok insanın okumasını sağlamaya çalışmış (2009). Örnek olarak parçada geçen ... şahsın ictimai seviyesine göre... sözündeki

ictimai sayfa altında *toplumsal* olarak verilmiş. *Tefrik etmek için ayırmak, intihap için seçim, terakki için ilerleme sayfa* altlarında verilen bu tür örneklerden birkaçıdır. Başka eserlerde de benzer uygulamalar var. Bu uygulamada her zaman başarı sağlandığı söylenemez. *Rayiha* için *koku* karşılığı verilmiş. *Rayiha* herhangi bir koku değildir. Daha çok bitkilerin yaydığı hoş giden kokudur. Bu durumda *rayiha*'nın dilde yaşaması, kullanım dışı kalmaması gerektiği kanaatindeyim.

Cümlede geçen eski bir kelimenin anlam inceliğini (nüans) yansıtmak, ona uygun bir karşılık bulmak kolay değildir. *Üç Nesil Üç Hayat* adlı eserden bir cümle alalım. *Bu yeni icadı görmek için maruf bir aile Küçükçekmece'ye bir yolculuk ve bir kır gezintisi tasarlıyorlar* (117. s.). *Maruf* daha çok “bilinen” anlamındadır. Ama parçada söz konusu *maruf* “meşhur, tanınmış” anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte metinde geçen ve bugün için bilinmeyen kelimeleri sayfa altlarında verme, anlamını açıklama yararlı olmuştur. Bu yolda yapılan uygulamaların başarısız olanları ise yazarın eserini günümüz Türkçesiyle yeniden yazmaktır. Refik Halit Karay'ın *Memleket Hikâyeleri* (İnkılâp Yayını) adlı eseri bunlardan biridir. Bu zor işte aktarmayı yapan, yeri geldiğinde yeni kelimeler icat etmek zorunda kalıyor ve eser özünden büsbütün ayrılmış oluyor. Tevfik Fikret'in şiirlerinde olduğu gibi şiirin günümüz Türkçesine yapılan aktarmaları ise bu uygulamanın bir başka başarısız örneğidir.

Ülkemizde büyük bir kültür değişikliği oldu. Son yüzyılda Doğu kültürüne, kök ve eklerine kapılar kapandı. Batı kültür ortamına girildi. Ancak bu geçiş döneminde karşılaşılan sorunlar bilimsel ölçüler içinde değerlendirilemedi.

“Eserlerin dilini anlamıyorum.” biçimindeki şikâyetleri ilgili kimseler, öğretmenler, yazarlar farklı biçimlerde yorumladı. İşin özünde okuma alışkanlığının giderek azaldığı noktasına dikkatler çekilemedi. Kelime dağarcığının gün geçtikçe daraldığının, okuma hevesinin köreldiğinin, sözlük kullanarak bilinmeyen kelimelerin anlamlarını öğrenme zahmetine katlanılmadığının, görsel yayınların öne çıktığının, ihtiyacın bu yolla karşılandığının farkına varılamadı.

Sorun yalnızca altmış, yetmiş yıl önce yazılmış bir eserin diliyle sınırlı değildi. Günümüzde yazılmış dil bilimiyle ilgili bir makalenin okunması istendiğinde de “Dilini anlamıyorum.” şikâyetiyle karşılaşıyor. Bu durumun farkında olan bazı bilim adamları kullandığı yeni terimin Batı dillerindeki karşılığını ayrıç içinde veriyor. Bu tutum, o makaleyi okuyan öğretim üyesi için yararlı oluyor ama öğrenci için gene de bir şikâyet konusudur. Burada anlaşılması gereken temel mesele kültür değişikliğiyle ilgilidir.

Yıllarca işletilemeyen Türkçe kelime köklerinden türetmeler yapılarak yabancı kelimelere Türkçe karşılıklar bulma ihtiyacı doğmuştu. Batı'nın kavramlarını Türkçe olarak adlandırmak sorunu ortaya çıkmıştı. Böyle bir dönemde yaşayan kuşakların zorlanması doğaldı. Onların bu değişim karşısında daha çok çalışması, yorulması

gerekiyken bir durgunluk içine girildi. Türetilen Türkçe karşılıklara gerektiği biçimde ilgi duyulmadı. Eğitim kurumları bu durumları programlarına alıp izlenmesi gereken yol üzerinde bir çaba göstermedi.

Yaşanan bu zorlukları ele alıp çözmeye, değerlendirmeye gidildiğinde ilkel bir biçimde eleştiriler yapıldı, “tutucu” veya “uydurukçu” diye insanlar damgalandı, işin özünden uzak tartışmalar, karalamalar sürüp gitti. Söz varlığını geliştirme, yeni terimleri öğrenme, Türkçelerine yönelme, Türkçesi yoksa dildeki mevcut kelime ve terimlerin kullanılmasında bir sakınca görmeme biçimindeki öneriler geçerlik kazanamadı. Bu yolda Batı kökenli kelimeler üstünlük sağladı.

Bir kesim “Dilde sürekli devrim” istiyordu. Böyle bir ortamda hayal ettikleri süreklilik gerçekleşmedi, ileri sürülen Türkçe kelime ve terimlerin yerini Batı kökenli kelimeler almaya başladı. Dilciler, kurumlar bu kargaşa ve suçlama ortamında Batı kökenli kelimelerin yerine önerilen Türkçe karşılıkları veya dilde mevcut olan kelimeleri koymakta etkili olmadı. Basından gerekli destek gelmedi. Bu tür tutumlarla aradan elli altmış yıl geçti. Artık öğrenci, terimlerin tanımlarıyla, kökenleriyle ve yabancılığıyla ilgilenmiyor. Hatta yeni bir kelime öğrenme ihtiyacını duymuyor. Yüksek Öğretim Kurulunun üniversite rektörlüklerine gönderdiği çerçeve programında da kaynakları kullanma, söz dağarcığını geliştirme yolunda bir madde bulunmamaktadır. Dil becerisi kazandırmak konusunda öğrencileri kitap okumaya yöneltmek mümkün olmuyor.

Bir zamanlar okullarda *tahrir* (kompozisyon) diye sıkıca takip edilen kurallı, sanatlı yazı yazma etkinliği vardı. Bu yazı yazma becerisi giderek tavsadı. Öğretmen, öğrencinin yazı ödevini okuyup düzeltme, ona birtakım uyarılarda bulunma zahmetine katlanamaz oldu.

Şimdi yazım kuralları bilinmiyor. Yazımla ilgili konu açıldığında düzeltme işaretiyle ilgili olarak sorulan ilk soru, “Şapkalar veya külahlar” kalkmadı mı? biçiminde oluyor. “Düzeltilme işareti”nin adı şapka oldu. Yalnız öğrenciler değil kimileri de gelişmeleri takip etmeden *Yazım Kılavuzu*’nun sürekli değiştiğinden yakınıyor. Böyle bir ortamda öğretmenin de, öğrencinin de, yazarın da yazımla ilgili gelişmeleri takip etmesi gerekirdi.

“Dilini anlayamıyorum” şikâyetleri yeni değildir. Eskiden de bu tür yakınmalarla karşılaşıldığını okuduğumuz bazı eserlerde buluyoruz. Metnin yazımını koruyarak Orhan Seyfi Orhon’un *Kulaktan Kulağa* adlı kitabında topladığı yazılarında (1943) bir bölüm şöyle başlıyor:

“Bana öyle geliyor ki, konuşma dilimizin kelimeleri gittikçe azalıyor. Atalarımızın kullandığı kelimelerden bazılarını biz unuttuk. Bizimkilerden bazılarını da bizim çocuklarımız unutuyor. Bana ara sıra:

*Kuytu nedir?
Sağrı ne demektir?
Değirmi neye denir?
diye soran delikanlılara rastgeliyorum.”*

Orhan Seyfi Orhon'ın tespiti böyle. Şimdi işin bir başka boyutu var. Yalnızca Türkçe kelimeler değil, karşılıkları bulunamayan ve dilimizde yüzyıllarca kullanılmış olan Doğu kökenli kelimeler de artık bilinmiyor. Bu durumun, öğrencilerin, eğitimcilerin tutumuyla doğrudan ilgili olduğunu öncelikle söyleyebiliriz. Bu tutumla konuşma ve yazı dilinin söz varlığının aşırı bir biçimde daraldığı yapılan istatistiklerle de ispatlanmıştır. Az sözle çok şey ifade etmek, hatta konuşmadan beden diliyle bir şeyler anlatmaya çalışmak, bazen yalnızca *yani* veya *işte* kelimeleriyle yetinmek nerdeyse bütün konuşmalara hâkim oldu. Vedalaşma en kısa ifadeyle *bay bay* (by by) ile karşılanmaya başladı.

Toplum genel olarak yazmadan ve okumadan soğumuş. Mektup yazmanın yerini birkaç cümleyle ifade edilebilen telefon konuşması veya bir ileti almıştır. Kitap basma, basılan kitapları satın alma, okuma oranı ülkemizde en düşük düzeydedir.

Romanları, hikâyeleri okuyup özet çıkarmak bir zamanlar liselerde, edebiyat fakültelerinde mecburi idi. Şimdi öğrencilerden böyle bir şey istendiğinde bunları Genel Ağ dediğimiz “İnternet”te hazır buluyor, oradan kopya edip hocasına sunuyor ve okuma zahmetinden kurtuluyor. Testlerin ağırlıklı olduğu günümüz öğretim etkinliği içinde dil öğretiminin öne çekilmesi, kitap okutulması artık güçleşmiştir. Öğrenciler şiir sevmiyor. Bir zamanlar öğrenciler orta öğretimde piyesler sahneye koyardı. Öğrenci öğrenciden duyduklarına daha çok ilgi gösterir ve dolaylı olarak bir şeyler öğrenirdi. Bu etkinliklerle de dilin gelişmesi sağlanırdı. Şimdi yüksek öğretimde, Türkçe derslerinde sunum yaptırılıyor. Öğrenciler sunum yapan arkadaşını ilgiyle dinliyor. Bu uygulama yararlı oluyor.

Okunacak kitap seçiminde tereddütler var. Kişi kendi söz dağarcığına, zevkine, anlayışına uygun eser arıyor. Kültür düzeyini yükseltmeye dönük eserlerin dilini ağır buluyor.

Bir başka olumsuzluk Türk kültürüyle ilgilidir. Günümüz insanı kendi kültür değerlerini öğrenmede hevesli değil. Halk türküsünde geçen “Evlerinin önü bulgur soku / Yel estikçe gelir yârin kokusu” dizesindeki *soku* kelimesini sorduğumuzda “taş oyularak yapılmış dibek” anlamındaki Türkçe *soku*'nun ne olduğunu bilen çıkmıyor.

Dillerden düşmeyen şarkıların sözleri de anlaşılmasız oldu. Klasik Türk müziğinin dili eskidi. Televizyonlarda sunulan bir şarkının güftesi dikkat edilirse artık alt yazılı olarak veriliyor. “Aşkı içtim elinle, kalbim doldu seninle / Geçti ömrüm eninle, benden vazgeçer diye” dizesindeki *enin* kelimesinin ne anlama geldiğini sözlüklere bakıp

öğrenme ihtiyacı duyulmuyor. “İnlemeyle iniltile” anlamına gelen Arapça kökenli bu kelimenin bir yansıma kelime olduğu düşünülebilir. Kişinin bilinmeyen kelimeyi merak edip kaynaklardan öğrenmesi aslında zevkli bir uğraştır.

Belirtmeye çalıştığımız olumsuzluklar karşısında artık yapılacak şeylerin neler olduğu üzerinde düşünmeliyiz. İlkelerin neler olacağı üzerinde birlik içinde, samimiyetle durulmalıyız. Devletin eğitimle ilgili kurumları konuya ilgi duymuyor. Oysa dil eğitimde şöyle bir yol izlenebilir ve geç de olsa mesele birtakım esaslara bağlanarak ele alınabilir:

1. *Tatminkâr = doyurucu, metot = yöntem* örneklerinde olduğu gibi biri Doğu ötekisi Batı dillerinden gelen yabancı kelimelerin Türkçe karşılığı olanlarını kullanmak. *Takribi = yaklaşık, esnasında = sırasında, katiyetle = kesinlikle, ekstrem = uç, illegal = yasadışı* vb.

2. *Afet, sondaj* örneklerinde olduğu gibi ilki Doğu, ikincisi Batı dillerinden gelen yabancı kelimelerin Türkçeleri yoksa bunları kullanmaktan çekinmemek. Ama dilde *tedavi* varken Batı kökenli *terapi*'ye ihtiyaç olmaması gerekir.

3. *Avans = öndelik, bariyer = engel, data = veri, ekstre = hesap özeti, prefabrik ev = kurma ev, printer = yazıcı, realist = gerçekçi, müteşebbis = girişimci* örneklerinde olduğu gibi Batı dillerinden Türkçeye girmiş yabancı kelimelere bulunan Türkçe karşılıkları büyük bir titizlikle kullanmak ve bunları yaymaya çalışmak.

4. Anlam incelikleri göz önünde bulundurularak yabancı kelimeye bulunan Türkçe karşılık uygun düşmüyorsa yabancısını kullanmaktan çekinmemek. *Aramızda teklif mi olur?* derken *önerge* burada *teklif*i karşılamaz.

5. *Vizyon* örneğinde olduğu gibi bir yabancı kelimeye bulunan Türkçe karşılık söz konusu kelimeye anlamca uygun düşmüyorsa o anlamı bir başka Türkçe kelimeyle karşılamak. *Vizyon*'un sinemadaki kullanımına *gösterim* uygun bir karşılıktır. Zaten *gösterim* dile duyarlı kimselerce bu alanda kullanılmaya başlanmıştır. Kişiler için *vizyon sahibi* derken *öngörü, önsezi* kelimeleri uygun düşer. Türkçede kullanıldığı öteki anlam için *Yabancı Kelimelere Karşılıklar Kılavuzu* kitapçığında verildiği gibi yerine göre *görünüm, ileri görüş, sağgörü, ülkü* birer karşılık olabilir. “Programımızın yumuşak konseptine uymayacak bile olsa...” biçiminde bir cümle (Çiğdem Tunç, BRT, Çay ve Sempati, 18.5.1999, saat 15.45). Burada *konsept* vaktiyle Türkçeye girmiş, buna *mefhum* diye karşılık bulunmuş, Sadeleştirme döneminde *mefhum, kavram* diye Türkçeleştirilmiş. Ancak örnekte görüldüğü gibi kavram buraya uygun düşmüyor. Bu durumda *konsept* sözünü ısrarla kullanmaya gerek yoktur. Bunun Türkçede *anlayış, görüş, tarz* gibi başka karşılıkları var. Önemli olan kullanıcının bilinçli olup söz konusu yabancı kelimenin Türkçe karşılıklarını kaynaklardan bulup kullanmasıdır. *Performans*'ın Türkçede karşılığı mı yok! Batılı bir söz olduğu için herkes *performans*'a

sarıldı. *Performans*, cümledeki yerine göre *takat, kudret, kuvvet, dayanma gücü, başarı*m gibi kelimelerle karşılanabilir. Yeter ki bu konularda insanlar duyarlı olsun. TV8'in Spor programında Murat Öztürk, "Onları millî maça nasıl motive ediyorsunuz?" biçiminde bir soru sormuştu (9.10.1999, saat 23.13). Dilimizde *motive etmek* yerine bu cümlede kullanılabilecek "Onları nasıl yönlendiriyorsunuz?" "Onları nasıl yetiştiriyorsunuz?" gibi başka sözler var.

"Eserin dilini anlamıyorum" biçimindeki şikâyetle bulunanlar, bu kısa yazıda belirtmeye çalıştığımız gibi dile ilgi duymalı, gelişmeleri izlemeli, karşılaştığı her yabancı kelimenin anlamını öğrenmeye çalışmalı, ona hangi Türkçe kelimenin uygun düşeceğini düşünmeli kaynakları kullanmalıdır. Böyle bir tutum içinde olanlar çağın kültürlü gençleri olarak nitelendirilmeli. Unutmamak gerekir ki öğrenilen her sözün gerisinde bir kültür, bir deneyim var.

Yetmiş dört milyonluk bir ülkede okuma, yazma, anlama, anlatma konularında ana dili eğitiminin büyük bir mesele olduğunun bilincindeyim. On beş milyon öğrenciye ana dili sevgisi vermenin, onun dili kullanma becerisini geliştirmenin, bir milyon öğretmeni gereği gibi yetiştirmenin dil öğretimi için geliştirilmiş bunca yöntemle, yazılan makalelere rağmen kolay olmadığı ortadadır. Kadrosuz öğretmene kadro temin etmek, bir okula tayinini yapmak yapılması gereken önemli bir görevdir. Ancak bu bir milyonun üstünde öğretmenin donanımlı olması öğrencinin ana dilini kullanmada, okumada, yazmada, anlamada, anlatmada ona yardım etmesi, yol göstermesi ve onun istenen düzeye gelmesini sağlaması en önde beklenen bir ödevdir. Son olarak belirtmemiz gerekir ki üniversitelerin, Kültür Bakanlığının, Millî Eğitim Bakanlığının, gönüllü sivil kuruluşların bir elden öğretmenin yetişmesi için bütün imkânları kullanmaktan geri kalmaması gerekir.